

اهمیت خاک در متون دینی

یدا... سپهری (عضو هیات علمی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی)

مقدمه:

آفریدگار هستی آدم را از خاک آفرید. شاید بر پایه همین اندیشه است که مردمان ایران زمین از سپیده دم تاریخ تا به امروز همواره خاک را گرمی داشته اند. برخی از پیشینیان ما پا را از این حد نیز فراتر نهاده و از بیم و آلوده شدن خاک، حتی از دست رفتگان خود را هم در خاک نمی نهادند. در ادب پارسی نیز خاک جایگاه ویژه خود را دارد که هم آغاز راه و هم پایان دهنده آن است.

در زندگی بر خاسته از خاک، اندیشیدن به جهانی بدون خاک ناشدنی است. زیرا گیاهان و جانوران و سرانجام انسانها را به نیستی می کشاند. خاکی که بر اثر فرایندهای طبیعی در زمان نیاکان ما ساخته شده و سپس به همت و پایمردی آن پرداخته و آماده و بارور گشته و خوراک و پوشاک و مسکن آنان را نیز فراهم آورده، اینک به امانت به ما سپرده شده تا هم چون ماندگاری گرانبها آن را نگه داشته و پس از بهره گیری از روی دانایی، آن را به آیندگان بسپاریم. چنانکه شاعر بزرگ ایرانی سعدی می فرماید:

بنی آدم سرشت از خاک دارند اگر خاکی نباشد آدمی نیست

مواد و روشها:

برای دست یابی بدین محصول در حد امکانات و قابلیت دسترسی به منابع و مأخذ تلاش گسترده ای شده است که به اجمال به آن اشاره می شود. روش کار بدین صورت می باشد، ابتداء شناسایی منابع و ارزیابی آنان به جهت میزان ارتباط با محورهای مورد نظر و بعد طبقه بندی و دسته بندی منابع بر اساس الویت در آخر بررسی و فیش برداری اولیه به منظور دست یابی به اطلاعات مورد نیاز و استفاده از اطلاعات منابع مهم تر و بعد نگارش آن. تحقیقات نوع توصیفی تحلیلی بوده است که ابزار مورد مطالعه آن به روش کتابخانه ای می باشد.

نتایج و بحث:

انسان ریشه در خاک دارد. کلمه آدم مشتق از واژه عبری آدما (adama) به معنی خاک (Soil) یا زمین (earth) است. خاک انسان اولیه است که در عبری کلمه ای مونث است مرد (man) وزن (woman) که بعداً (adam) و حوا (Hava) نامیده شدند از آن آفریده شده اند. نام آدم گویای زندگی اوست. از خاک بر می آید، از خاک بهره می گیرد و در خاک فرو می رود. جفت و همزاد آدم حواست که آن نیز واژه ای عبری به معنی زندگی (Living) یا زندگی دهنده (Life-giving) می باشد. بنابراین جفت شدن آدم با حوا به معنی وابسته بودن زندگی به خاک است. در جای جای دنیا می توان به باورهای از این قبیل در مورد خاک دست یافت که نشان می دهد زندگی انسان تا چه اندازه به این عناصر وابسته است.

در زبان لاتین کلمه انسان از واژه هومو (homo) برگرفته شده است هومو مشتق از هوموس (humus) یا ماده زنده خاک می باشد و بنابراین نام انسان (human) خاک را تداعی می کند. در یونان قدیم خاک (Gaea) نام داشت. جئا کلمه ای است مونث که آن را الهه زمین می نامیدند. جئا از اورانوس (Uranus) که خدای آسمان نام داشت بارور شد و دیگر خدایان یونانیان از آن دو زاده شدند. نام الهه خاک هنوز هم بر واژه های علمی مانند ژئولوژی (geology) به معنی زمین شناسی، ژئوفیزیک (geophysics) به معنی زمین- فیزیک و ژئوپونیک (geoponics) به معنی کشاورزی اطلاق می شود. در یونان قدیم به کشاورزان جرج (George) گفته می شد یعنی کسانی که روی خاک کار می کردند. زندگی گذشتگان در ارتباط مستقیم با خاک بود آنها خاک را هموار می کردند، در خاک نرم شده بذر می

کاشتند، برای نزول باران دعا می کردند، محصول خود را برداشت و مخازن ساخته شده از خاک و گل نگهداری می کردند و در ظروف گلی و سفالی نیز غذا می خوردند، موفقیت و تداوم حیات آنها در گروه رابطه خوب و مسالمت آمیز با خاک بود. هر چند امروزه نیز زندگی ما بیش از هر زمان دیگر وابسته به خاک است اما بر خلاف عقل ارتباط با خاک هر روز گسسته تر می شود.

گسست از طبیعت جهالت در پی دارد و این جهالت است که بشر امروزی خود را مافوق طبیعت پنداشته و از هر قید و بند آزاد تصور می کند. امروزه بسیاری از ما واژه خاک را مترادف با کثافت (dirt) می دانیم و به کسی که خاک آلود باشد آدم کثیف (dirty) اطلاق می کنیم بچه ها را از بازی کردن با خاک و گل منع می کنیم و خاک را که مظهر پاک کنندگی است یک عنصر آلوده به حساب می آوریم. غافل از اینکه همین خاک اجساد میلیون ها انسان را برای جلوگیری از آلودگی محیط در خود جای داده است. (علیزاده، ۱۳۸۳) و تمدنهای گذشته با خاک ارتباط بسیار نزدیکی داشته اند. این ارتباط به حدی زیاد بوده است که حتی واژه خاک در جملات مربوط به آفرینش و خلقت بشر همانند: خداوند انسان را از خاک آفرید و آنگاه به او جان بخشید، تجلی یافته است.

خاک به اندازه ای اهمیت دارد که آن را گوهر گرانبهای طبیعت نام نهاده اند، زیرا خاک علاوه بر اینکه به طرق مختلف بشر را از برکت خود متمتع می سازد خود مولد گوهرهای گرانبهائی که نیاز بشر را برآورده می نماید. بنابراین حفظ خاک از فرائض اولیه بشر محسوب می شود به همین دلیل در تعالیم اسلامی و منابع مکتوب اسلامی درباره آن سخنها گفته شده است.

خاک یکی از اصلی ترین مالیه حیات همه موجودات زنده، در حقیقت نخستین و گرانبهاترین مایه تشکیل دهنده کره زمین و آفرینش انسان است و همه نیازمندیهای زندگی انسان و دام از آن فراهم می شود. بطوریکه خداوند در آیات متعددی اشاره به این موضوع دارد: «والله خلقکم من تراب ثم من نطفه. آفرینش از خاک» (فاطر ۱۱) «الذی احسن کل شیء خلقه و بدء خلق الانسان من طین». آفرینش از گل (السجده ۷) «ولقد خلقنا الانسان من سلاسه من طین» آفرینش از شیره گل (المومنون ۱۲)

خاک منبع همه برکات، گیاهان، معادن و محل ذخیره آنها و خلاصه سرچشمه پیدایش هر موجود زنده و کانون منشأ درختان و منشأ منابع غذایی و منبع معادن مختلف و سایر نعمتهای الهی است. در سوره غاشیه آیه ۲۰ آمده است: آیا به زمین نمی نگرید که چگونه مسطح شده است؟ و اشاره دارد که خاک از طریق شستشوی سطح زمین بوجود می آید. باران کوهها را شسته و در گودالها انباشته تا زمین های صافی جهت کشاورزی فراهم آید (مروتی، ۱۳۸۴).

در تفسیر آیات قرآن آمده است از جمله در آیه ۲۶ سوره عبس ارتباط جوانه زدن گیاه و خاک ذکر شده است. در این آیه چنین آمده، «سپس زمین را از هم شکافتیم» و این شکافتن به جوانه زنی دانه از دل خاک تعبیر شده است خداوند در سوره رعد آیه ۴ می فرماید: «در زمین قطعات مختلفی وجود دارد که در کنار هم و در همسایگی یکدیگرند» و مفهومی آن است که قطعه های مختلفی هستند که در کنار هم در زمین (خاک) قرار دارند و الا اگر همه یکسان بودند تعبیر قطعه های مجاور وجود نداشت، با اینکه این قطعات همه با یکدیگر در زمین (خاک) متصل و مربوط می باشد ولی هر کدام ساختمان و استعدادی مخصوص به خود دارند بعضی محکم، بعضی نرم، بعضی شور، بعضی شیرین و هر کدام استعداد پرورش نوع خاصی از گیاهان و درختان و میوه و زراعت را دارد، چراکه نیازهای انسان و جانداران زمینی بسیار زیاد و متفاوت است، گویی هر قطعه از خاک مأمویت بر آوردن یکی از نیازها را دارد و اگر همه یکنواخت بودند و یا استعدادها به صورت صحیحی در میان قطعات زمین (خاک) تقسیم نشده بود، انسان گرفتار چه کمبودهایی از نظر مواد غذایی و دارویی می شد؟ حال باید دانست که خاک سرچشمه انواع برکات و منبع تمام مواد حیاتی و مهم ترین وسیله برای ادامه زندگی موجودات جاندار است؟ پس بر همه لازم است که در حفظ این عناصر ارزشمند الهی بکوشیم و حفظ خاک وظیفه هر انسان سپاسگزار است (اکبری خرم آبادی، ۱۳۷۴).

به یاد بیاوریم که خداوند انسان را از گل خشکیده ای همچون سفال آفرید (۱۴ سوره الرحمن) و نیز بیان شده که هر کس آب و خاکی داشته باشد و با این حال فقیر باشد، خدا او را از رحمت خویش دور کند (تفسیر نمونه، جلد ۱۱).
 و نیز درسرخنان گهر بارامیرالمؤمنین حضرت علی (ع) آمده است که: ... پس خدای پاک از خاک سفت و نرم، شیرین و شور جمع آوری کرد و آن را با آب مرطوب ساخت تا خالص و پاکیزه شد و آب ریخت تا مخلوط شد، آنگاه از گل شکلی ساخت که دارای نشیب و فراز و اعضا و جوارح بود، گل را خشکانید که متلاشی نشود، محکم ساخت تا خشک شود و برای فرصت مناسب آماده گردد سپس خدا روح خود، در آن شکل دمید به صورت انسانی درآمد که هم هوش داشت و هم فکر او را اداره کند و هم اعضا و جوارح داشت که به وی خدمت نماید و او را جا به جا کند، خدا معرفتی به بشر داد که میان حق و باطل، چشیدنی و بوییدنی، رنگ و جنس جدایی افکند... (نهج البلاغه، خطبه ۱)

نتیجه گیری کلی:

بنابر آنچه شاره شد خاک بعنوان یکی از شاخص های اصلی منابع طبیعی و از نعمت های آشکار الهی و مواهب خدادادی برای انسان است لذا انسان وظیفه دارد که در حفظ و حمایت و احیاء (آبادانی) آن نهایت دقت و کوشش را نماید. چنانچه خالق یکتا در آیه شریفه ۶۱ از سوره مبارکه هود می فرماید:

اوست که شما را از زمین آفرید و آبادی آن را به شما واگذار نمود و رزق شما را در آن پرورش داده و از شما خواسته در آن عمارت و آبادانی کنید. این جمله بیانگر آن است که انسانرا به عنوان خلیفه اله در روی زمین قرارداده و درسوره های (بقره و سوره انعام) دستوره کوشش و آبادانی در روی زمین را داده است و نیز در سوره بقره آیه ۲۰۵ اشاره دارد که کسانی سعی در افساد زمین می کنند و زراعت را از میان می برند و یا اقدامشان موجب انقطاع نسل جانوران مفید می شود مورد مذمت شده است. با توجه به پی بردن ارزش این عنصر مهم در منابع طبیعی لازم است از عناصر زیان بخش در خاک جلوگیری شود و اقدامات مفیدو بهینه بر روی خاک انجام پذیرد تا:
 کوهستانها بر اثر فرسایش سخت و سنگی نشوند و بیابانها، پوشش گیاهی خود را از دست ندهند، تابه صورت تپه های سنی متحرک به راه نیفتد و تاپوشش گیاهی و شهرها، روستاها، کشتزارها و ... در امان باشند.

منابع و ماخذ:

- ۱- قرآن کریم
- ۲- اکبری، خرم آبادی، ق، نگرشی بر منابع طبیعی از دیدگاه اسلام، سازمان جنگلها، تهران، ۱۳۷۴، ص ۲۴-۲۳
- ۳- دشتی، علی اکبر، نهج البلاغه، خطبه ۱، شهر، قم، ۱۳۸۰، ص ۳۷
- ۴- شیرازی، مکارم، تفسیر نمونه، ج اول، دارالکتب الاسلامیه، تهران ۱۳۷۴
- ۵- علیزاده، امین، رابطه آب و خاک و گیاه، دانشگاه امام رضا، مشهد ف ۱۳۸۳، ص ۱۹-۱۷
- ۶- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، دارا حیات الترات العربی، بیروت، ۱۴۳۰. ق
- ۷- مروتی، فرسایش خاک (کوران) اولین سمینار بین المللی و فرسایش بادی، یزد، ایران، ۱۳۸۴
- ۸- هنری، دفوت، مبانی خاک شناسی، دکتر محمودی شهلا، کلیمیان مسعود، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲، ص ۱